

INSON VA FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARI KAFOLATI

Choriqulov Shohrux Jo'rabek o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Jamoat Xavfsizligi Universiteti

Yurisprudensiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada inson va fuqarolarning huquq hamda erkinliklari kafolati demokratik huquqiy davlatning asosiy belgisi sifatida tahlil qilinadi. Inson huquqlari shaxsning tug'ma, ajralmas va universal maqomi bilan, fuqaro huquqlari davlat bilan huquqiy-siyosiy aloqadorlik doirasida izohlanadi. Konstitutsiyaviy kafolat, sud himoyasi, qonun ustuvorligi, tenglik prinsipi, odil sudlov, ombudsman instituti, xalqaro huquqiy himoya va ijtimoiy kafolatlar maqolaning asosiy tahlil yo'nalishlari sifatida yoritiladi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, fuqaro erkinliklari, konstitutsiyaviy kafolat, huquqiy davlat, sud himoyasi, qonun ustuvorligi.

KIRISH

Inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolati zamonaviy konstitutsiyaviy tuzumning markaziy masalalaridan biridir. Huquqning mavjudligi uning matnda qayd etilishi bilan cheklanmaydi; huquq real ijtimoiy kuchga aylanishi uchun uni tan olish, himoya qilish, buzilgan taqdirda tiklash va mansabdor shaxslar javobgarligini ta'minlash mexanizmlari zarur. Inson huquqlari umumiy mazmunda har bir shaxsga tug'ilishidan tegishli bo'lgan tabiiy va ajralmas qadriyatlar majmuasidir. Fuqaro huquqlari esa muayyan davlat bilan fuqarolik aloqasi asosida yuzaga keladigan siyosiy, huquqiy va ijtimoiy vakolatlar tizimini anglatadi. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi barcha insonlar qadr-qimmat va huquqlar borasida erkin hamda teng tug'ilishini xalqaro-huquqiy miqyosda belgilagan [1].

ASOSIY QISM

Huquq va erkinliklar kafolatining birinchi darajasi konstitutsiyaviy kafolatdir. Konstitutsiya huquqiy tizimning eng yuqori manbasi sifatida davlat hokimiyati vakolatlari, shaxs maqomi, qonunchilik chegarasi va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining asosiy mezonlarini belgilaydi. O'zbekiston Konstitutsiyasining 15-moddasida Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi, Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchga egaligi va bevosita amal qilishi mustahkamlangan [3]. Konstitutsiyaning bevosita amal qilishi huquq va erkinliklarni sud, davlat organlari hamda mansabdor shaxslar oldida to'g'ridan-to'g'ri asos sifatida qo'llash imkonini beradi. Demak, konstitutsiyaviy kafolat shaxs huquqlarini oddiy ma'muriy tartibga yoki vaqtinchalik siyosiy qarorlarga bog'lab qo'ymaydi, balki davlatning barcha faoliyatini inson qadr-

qimmatini mezon bilan cheklaydi.

Ikkinchi muhim kafolat — huquq va erkinliklarning bevosita qoʻllanishi hamda shaxs foydasiga talqin etilishi prinsipidir. Konstitutsiyaning 20-moddasida inson huquq va erkinliklari ajralmas ekani, ularni sud qarorisiz cheklash yoki ulardan mahrum etish mumkin emasligi, davlat organlari tomonidan qoʻllanadigan huquqiy taʼsir choralari mutanosiblik prinsipiga asoslanishi zarurligi belgilangan [3]. Aynan ushbu modda qonunchilikdagi ziddiyat va noaniqliklar shaxs bilan davlat organlari oʻrtasidagi munosabatlarda inson foydasiga talqin qilinishini ham mustahkamlaydi. Mazkur qoida huquqiy davlat uchun nihoyatda ahamiyatli, chunki davlat organi kuchli institutsional mavqega ega, fuqaro esa oʻz huquqini himoya qilishda protsessual kafolatlariga ehtiyoj sezadi. Shaxs foydasiga talqin prinsipi davlat hokimiyatini inson erkinligi bilan muvozanatlash mexanizmi vazifasini bajaradi.

Uchinchi kafolat — tenglik va kamsitmaslik prinsipidir. Inson huquqlari universal xarakterga ega boʻlgani sababli jins, irq, millat, til, din, eʼtiqod, ijtimoiy kelib chiqish yoki ijtimoiy mavqega qarab huquqiy maqomni asossiz farqlash huquqiy davlat mohiyatiga zid keladi. Fuqarolarning qonun oldida tengligi demokratik boshqaruvning eng muhim mezoni boʻlib, davlat organlari, sudlar, taʼlim muassasalari, mehnat bozori, ijtimoiy himoya tizimi va siyosiy ishtirok sohalarida bir xil huquqiy yondashuvni talab qiladi. Tenglik prinsipi mutlaq bir xillikni anglatmaydi; ijtimoiy adolat nuqtayi nazaridan ayrim zaif guruhlar uchun qoʻshimcha himoya choralari belgilanishi mumkin. Biroq har qanday farqlash qonuniy, oqilona va adolatli maqsadga xizmat qilishi kerak.

Toʻrtinchi kafolat — sud himoyasidir. Huquq buzilgan taqdirda uni tiklashning eng asosiy instituti mustaqil va xolis sud hisoblanadi. Konstitutsiyaning 55-moddasida har kimga oʻz huquq va erkinliklarini qonunda taqiqlanmagan barcha usullar bilan himoya qilish huquqi, davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning noqonuniy qarorlari, harakatlari yoxud harakatsizligi ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyati kafolatlangan [3]. Xalqaro fuqarolik va siyosiy huquqlar toʻgʻrisidagi pakt ham davlatlarga huquqi buzilgan shaxs uchun samarali himoya vositalarini taʼminlash majburiyatini yuklaydi [2]. Sud himoyasi faqat daʼvo kiritish huquqi bilan chegaralanmaydi; ishning mustaqil, xolis, qonuniy, oqilona muddatda koʻrib chiqilishi, sud qarorining bajarilishi va yetkazilgan zararni qoplash imkoniyati ham kafolat tizimining ajralmas boʻgʻinlaridir.

Beshinchi kafolat — shaxsiy daxlsizlik va odil sudlov kafolatlaridir. Shaxs erkinligi, shaʼni va qadr-qimmatini himoya qilinmasa, boshqa huquqlarning amaliy qiymati pasayadi. Konstitutsiyada yashash huquqi, qiynoqqa solishning taqiqlanishi, shaxs erkinligi va daxlsizligi, aybsizlik prezumpsiyasi, sukut saqlash huquqi, oʻziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik bermaslik, qonunga xilof olingan dalillardan foydalanmaslik kabi normalar mustahkamlangan [3]. Ushbu kafolatlar jinoyat-

protsessual munosabatlarda davlatning majburlov vakolatlarini inson qadr-qimmatini bilan chegaralaydi. Aybsizlik prezumpsiyasi shaxsni oldindan aybdor deb ko'rsatish amaliyotiga qarshi turadi, qonunga xilof dalillarni istisno qilish esa adolatli sudlovning minimal standartini ta'minlaydi.

XULOSA VA MUNOZARA

Inson va fuqarolarning huquq hamda erkinliklari kafolati ko'p pog'onali huquqiy tizimni tashkil etadi. Uning asosiy bo'g'inlari konstitutsiyaviy e'tirof, huquqlarning bevosita amal qilishi, tenglik prinsipi, sud himoyasi, odil sudlov kafolatlari, milliy inson huquqlari institutlari, qonun ustuvorligi, xalqaro huquqiy standartlar va ijtimoiy himoya mexanizmlaridan iborat. Har bir kafolat mustaqil ahamiyatga ega, biroq ular yagona tizim sifatida ishlagandagina inson erkinligi real mazmun kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Universal Declaration of Human Rights: adopted by the United Nations General Assembly Resolution 217 A (III), 10 December 1948. New York: United Nations, 1948.
2. International Covenant on Civil and Political Rights: adopted by the United Nations General Assembly Resolution 2200 A (XXI), 16 December 1966; entered into force on 23 March 1976. New York: United Nations, 1966.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan; 2023-yil 30-apreldagi referendum natijalariga ko'ra yangi tahrirda. Toshkent, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 15-noyabrdagi O'RQ-1002-son Qonuni. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) to'g'risida". Toshkent, 2024.
5. European Commission for Democracy through Law. Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Strasbourg: Venice Commission, Council of Europe, 2016.